

האונן והאבל בקריאת שמע

ברכות יז ע"ב – יט ע"א

הפרק השלישי של מסכת ברכות פותח בנושא מידת החיוב בקריאת שמע של "מי שמתו מוטל לפניו". בגמרא, מתרחבת היריעה לדיון מקיף יותר בחיוב ובפטור של האבל והאונן במצוות. שעורנו יעסוק בטעמי החיוב והפטור, בפרטי החיוב והפטור בהלכה ובמנהג, ובהבנת מעמדם האישי של האונן והאבל.

עיקרי השעור

- א. **טירדת המצוה:** לפי פירוש רש"י, מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מפני שהוא טרוד במחשבתו בענייני המת ואין דעתו מיושבת לקרוא את שמעו בכוונה. דין זה דומה לפטור החתן מקריאת שמע, החותם את הפרק הקודם.
- ב. **חתן פטור מקריאת שמע:** פטור חתן מקריאת שמע הוא פטור ייחודי, הסיבה לפטור זה היא שהוא נדרש להעסיק את מחשבתו במצוה המוטלת עליו עם הנישואין. כל אדם אחר הטרוד במחשבותיו, אינו נפטר מקריאת שמע, אלא נדרש ליישב את דעתו. גם אם הדבר הטרוד אותו הוא ענין של מצוה. מצוות אחרות פוטרות מקריאת שמע רק בדרך של "עוסק במצוה פטור מן המצוה".
- ג. **ימים שאתה עוסק בהם בחיים:** לפי הירושלמי, הפטור ל"מי שמתו מוטל לפניו" נובע מערך רעיוני: הניגוד שבין התורה שהיא תורת חיים לבין המוות, שהוא היפוכם של חיים. הפטור אינו נובע מטרתו של האבל או מהחובה לעסוק בצרכי המת, אלא מן העקרון המהותי של הפרדה בין חיים ומצוות לבין המוות.
- ד. **אפר תחת פאר:** יש פטור מיוחד לאבל מן התפילין, מכיון שמצוה זו קרויה "פאר" ואין לו לאבל לעסוק במצוה הדורשת התפארות. תחולתו של הפטור הזה אינה תלוי במידת ההתעסקות במת או בהיותו מוטל לפניו, והיא נקבעת לפי ימי האבלות.
- ה. **כבודו של מת:** סיבה אחרת לפטור ממצוות את מי שמתו מוטל לפניו היא ההמנעות מללעוג למת. קיום מצוה בפני המת שאינו יכול עוד לקיימן, היא בבחינת לעג לרש. נראה שיש הבדל בנטיה בין הירושלמי לבבלי בהסבר הפטור ממצוות בזיקה אל המת. הירושלמי מדגיש את הערך של החיים, ואילו הבבלי מתמקד בכבוד של המתים.
- ו. **דרגות של קירבה:** הטעמים השונים לפטור את מי שמתו מוטל לפניו מקריאת שמע מופיעים כהצעות פרשניות שונות, כמחלוקת הלכתית, וגם כהסברים לשלבים שונים של הפטור. "מוטל לפניו" מתפרש בגמרא כמי שקרוב למת, והוא פטור בשל הקשר הנפשי עם המת, מדין טירדה או היותו מקושר למוות ולא לחיים. "משמרו" הוא מי שמטפל במת, גם אם אינו קרובו, והוא פטור רק כאשר הוא עוסק במצוה. "מהלך בבית הקברות" הוא כל מי שנמצא בד' אמותיו של מת, והוא פטור מדין "לעג לרש".
- ז. **אגדות ידועות המתים:** בעקבות סוגית ההלכה נפרשת בגמרא סוגיה אגדית העוסקת בידיעותיהם של המתים, כבודם וחשיבתם בעולם הבא. סוגיה זו נועדה להעמיק את ההבנה בדבר החובה לדאוג לכבוד המת ולהמנע מלזלזל וללעוג להם.

א. טירדת המצוה

המשנה הראשונה בפרק השלישי של מסכת ברכות עוסקת בקריאת שמע במקום ש"מתו מוטל לפניו", כלומר, בפרק הזמן שמפטירת המת ועד תום ההלויה.¹ יש במשנה שני סוגי פטורים. הפטור הראשון הוא ל"מי שמתו מוטל לפניו", אדם שיש לו קשר אישי עם המת, ולכן הוא נחשב "מתו". הפטור שלו אינו תלוי בחובת הטיפול במת, אלא נובע מן הקירבה למת. הפטור השני הוא לאלו שעוסקים בהלוויית המת ובניחום האבלים, הפטור שלהם מותנה במידת הצורך בהם לטיפול בנפטר או במיקומם בשורת המנחמים. מסתבר, שהפטור הראשון הוא פטור ייחודי הנובע מהיותו של אדם קשור אל המת, ואילו הפטור השני נובע מן העקרון הכללי שה"עוסק

מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפילין. נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן את שלפני המטה ואת שלאחר המטה את שלמטה צורך בהן פטורין ואת שאין למטה צורך בהן חייבין אלו ואלו פטורים מן התפלה: קברו את המת חזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו העומדים בשורה הפנימים פטורים והחיצונים חייבין: משנה מסכת ברכות פרק ג משנה א - ב

במצוה פטור מן המצוה".²

הפטור של "מי שמתו מוטל לפניו" מופיע במשנה בסמיכות להלכות האחרונות של פרק שני, שבהן פטרו את החתן מקריאת שמע.³ רש"י מצביע על הקשר שבין שני הפטורים, וסובר שסיבת הפטור המשותפת היא הטירדה במחשבת המצוה.⁴

מי שמתו כו' פטור מלקרות קריאת שמע - לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו, והוא דומיא דחתן דפטור משום טירדא דמצוה. רש"י מסכת ברכות דף יז עמוד ב

יש קשרים רבים בין הלכות ומנהגי חתונה להלכות ומנהגי אבלות. בהיותם שני קצוות של קשת הרגשות האנושיים, יש ביניהם גם ניגוד גמור וגם דמיון רב: שבעת ימי האבלות מוקדשים לאבל, ושבעת ימי החתונה מוקדשים לשמחה. אלו ואלו שבעה ימים, אלו ואלו פטורים ממצוות מסוימות, אלו ואלו מחייבים את הציבור להשתתף עם היחידים בשמחתם ובאבלם, אלו ואלו מזמנים ברכות מיוחדות: ברכת חתנים וברכת אבלים. בשניהם יש מעמד מיוחד ליום הראשון, יום החופה ויום הקבורה, להבדיל.

השושבינין וכל בני חופה פטורין מן התפילה ומן התפילין. כל שבעת הימים חייבים בקריאת שמע, רבי שילא אומר: חתן פטור וכל בני חופה חייבין. תוספתא ברכות ב י

הדמיון בין פטור החתן ופטור האבל מובלט בהלכה שבתוספתא: תנא קמא מוסיף על פטור החתן שבמשנה גם פטור לשושבינים, אלו החברים הבאים להשתתף בשמחת חתן וכלה כדרך שהספדנים והמנחמים באים להשתתף עם האבלים. גם הם אינם פטורים מקריאת שמע אלא רק מן התפילה ומן התפילין, ובזה הם דומים למנחמים שבמשנת "מי שמתו".

ב. חתן פטור מקריאת שמע

בגמרא בפרק שני התבאר מעמדו המיוחד של החתן במצות קריאת שמע.⁵ הפטור של החתן הוא ייחודי בכך שהוא ניתן רק לו ורק לקריאת שמע. דהיינו, אין פטורים מקריאת שמע אנשים הטרודים בטרדות אחרות כדוגמת מי שטבעה ספינתו בים או מי שאבל על מתו. אף את החתן אין פטורים ממצוות אחרות אלא רק מקריאת שמע. הסיבה לכך שרק החתן הכונס את הבתולה פטור היא שטרדתו היא טרדת מצוה, ואילו שאר טרדות הן טרדות הרשות, ובהן "איבעי ליה ליתובי

חתן פטור מקריאת שמע. תנו רבנן: בשבתך בביתך - פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך - פרט לחתן, מכאן אמרו: הכונס את הבתולה - פטור, ואת האלמנה חייב... בלכת דידך הוא דמחייבת, הא דמצוה - פטירת... אי משום טרדא - אפילו טבעה ספינתו בים נמי! אלמה אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: אבל חייב בכל מצות האמורות בתורה, חוץ מן התפילין, שהרי נאמר בהן פאר, שנאמר: "פארך חבוש עליך וגו'" אמרי: התם טרדא דרשות, הכא טרדא דמצוה. ברכות טז ע"ב - טז ע"א

¹ בשלב זה נצמד ללשון המשנה התיאורית-קוואיטטית "מי שמתו מוטל לפניו" ולא בהמשגה "אונן" כדי לא להזקק להגדרות ההלכתיות של "אונן" ולשיטות השונות בהגדרתו והגדרת מעמדו ההלכתי.

² מאמר המיוחס לרבי יוסי הגלילי בסוכה כו ע"א.

³ בתוספות מעידים רש"י גרס את פרק "מי שמתו" אחרי פרק תפילת השחר (יז ע"ב ד"ה מי שמתו), ולפיכך אין סמיכות בין דין חתן לדין אבל במשנה. רי"ן אפשטיין (מברא לנוסח המשנה עמ' 995) טוען שההפרדה בין פרק שני ושלישי היא מלאכותית, מכיון שברור שמשנת מי שמתו היא המשכה של משנת חתן פטור, ואכן בתוספתא הן רצופות בפרק אחד, פרק ב'.

⁴ עיי' בשו"ת משנה הלכות ח"ג סימן ק' שדן באריכות בהשוואה זו. "לפי זה גם חתן דפטור מקריאת שמע מהכא, דמת וחתן כי הדדי נינהו דטירדא דמצוה נינהו". (משמרות כהונה יז ע"ב על תוד"ה פטור).

⁵ לעיל י"א א', ט"ז א-ב.

כל מקום שאמרו שהעוסק במצוה פטור מן המצוה דוקא בעוד שהוא עושה את המצוה ושאינן האחרת נעשית אלא בדחייתה של זאת אבל בעוד שאינו עושה אותה מצוה או שאין זו נדחית בכך ואפשר לקיים את האחרת בקיומה של זאת לא נפטר בכך. כמו שאמרו בשומר אבדה שנפטר מנתינת פת לעני מתוך שאם ילך לביתו תעלם האבדה ותחזר ותאבד וכן כל כיוצא בזה אבל אם היא אבדה שאפשר לגנזה וכבר גנזה חייב. וכן אם מניח תפלין ומביא ציצית הואיל ובקיומן אפשר לקיים שאר מצות חייב בכל המצות. וראיה לדבר מה שאמר "העוסק במצוה פטור מן המצוה" ולא אמר: "המקיים את המצוה".... ומכל מקום הליכה לדבר מצוה הרי הוא כעשיית מצוה. וטרדות של רשות מיהא אינן פוטרות כלל אפילו טבעה ספינתו בים וכיוצא בה שהיא טרדה יתירה אינה פוטרת בית הבחירה למאירי ברכות דף יא עמוד א

דעתיה"⁶ רק בטירדה של מצוה אין דורשים מן האדם לישב את דעתו, אלא אדרבה, המצוה מחייבת אותו להיות טרוד ועסוק בה. כמו כן, הפטור הוא רק ממצות קריאת שמע, כי בה נחוצה כוונת הלב יתירה, שלא כבשאר מצוות שבהן די בכוונה לצאת ידי חובת מצוה.⁷

רש"י מסביר מדוע נצרכו לשתי דרשות נפרדות, אחת לפטור את העוסק במצוה באופן כללי, ואחת לפטור במיוחד את החתן: פטור העוסק במצוה ניתן רק למי שעוסק במצוה בפועל, והעיסוק במצוה האחת אינו מאפשר קיומה של המצוה האחרת. אבל פטור טירדה ניתן גם למי שאינו עוסק בפועל במצוה, אלא שדעתו מוסחת וטרודה מן המצוה שהוא עתיד לקיים לאחר מכן.⁸ "השמיענו שאפילו שלא בשעת מעשה אם הוא טרוד טרדא דמצוה פטור".⁹ פטור זה מתאים רק לקריאת שמע ולא לשאר המצוות, שאינן צריכות כוונת לב מיוחדת כקריאת שמע, ולכן גם החתן אינו פטור מהן, אלא אם כן אלו מצוות שמתנגשות עם מצות הנישואין באופן ישיר ואז יתכן שייפטר מדין "העוסק במצוה".

לפי דברי רש"י, גם מי שמתו מונח לפניו פטור מקריאת שמע בגלל שאינו יכול לכוון לבו כראוי. כמו החתן, טרדת הלב שלו היא טירדה של מצוה, ומשום כך ראוי לפטרו. לא רק מפני שהוא בבחינת עוסק במצוה, אלא מפני שהוא טרוד ב"טירדה של מצוה" ואינו יכול לכוון. אמנם הגמרא בסוגית חתן נקטה בדוגמה של אבל דווקא כמי שאבלו אינו טירדה דמצוה, אבל שם מדובר באבלות, ואילו משנתנו עוסקת ב"מי שמתו מוטל לפניו" שמצבו חמור משל האבל.

פטור הטירדה אינו נובע מ"הבנה" של התורה לנפש האדם הטרוד והצדקת המצב הנפשי של הטירדה, אלא אדרבה, הוא קובע את הנורמות של מידת הטירדה הרצויה והראויה. לכן, אדם שטבעה ספינתו ביום, והוא טרוד "טירדת הרשות" – אינו נפטר בכך מקריאת שמע, גם אם דעתו כלל אינה מיושבת עליו מפני שהפסיד את כל ממונו. גם אדם שמצוה טורדת את מנוחתו – אם בשל מתח והתרגשות מן המצוה, ואם משום העומס של המטלות שעומדות עליו – כל עוד כרגע בפועל אינו צריך לעשות דבר, הוא מחויב במצוה. כמו המשמרים את המת וחופרי הקבר בהמשך הסוגיה, שמתחלפים בתפקידיהם ובזמן שחברו משמר או חופר, הוא קורא את שמע. רק טירדת החתן נחשבת עילה מספקת שלא להתחייב בקריאת שמע, עד כדי כך שקיימת דעת תנאים, שאסור לו "ליטול את השם" ולקרוא, כיון שהוא לא אמור להיות מסוגל להתכוון, שהרי התורה קבעה עבורו שהוא צריך להיות טרוד. למעשה, אין מדובר כאן ב"טירדה של מצוה" אלא ב"מצות טירדה" – החתן מצוה להיות טרוד! בדומה לזה כתב רש"י לגבי "מי שמתו מוטל לפניו": אין זו הכרה בכך שאדם שאונן על מתו אינו יכול להתכוון בקריאת שמע, אלא זו הוראה חיובית שעליו להיות שקוע בטירדת המת ולא לפנות דעתו לדברים אחרים, לרבות דברי מצוה.¹⁰ מובן מכך שיש בכוחה של התורה לצוות על אדם להיכן להפנות את מחשבותיו, בניגוד לדעות הסבורות שהתורה יכולה לצוות על המעשים אך לא באופן ישיר על הלבבות.¹¹

שיטת רש"י מתעלמת מן ההבדל הקיים בין דין חתן לדין "מי שמתו" כפי שהוא נראה מן המשנה. חתן פטור רק מקריאת שמע, אם מפני שיש בה דרישה יתירה לכוונה, אם מפני שיש מיעוט מיוחד, "ובלכתך בדרך - פרט לחתן". אבל הפטור במשנתנו ל"מי שמתו מוטל לפניו" הוא לכל המצות האמורות בתורה, ולא נראה שהוא נשען על דרשת "בלכתך בדרך". אדרבה, צריך להסביר מדוע נזכר במיוחד הפטור לקריאת שמע ותפילין, אם המשך

⁶ (סוכה כה ב, רש"י ד"ה מיבעי ליה)

⁷ וגם זאת, רק למאן דאמר "מצוות צריכות כוונה". ענין הכוונה בקריאת שמע נתבאר בשעור הקודם.

⁸ רש"י לעיל, י"א א, ד"ה ובלכתך בדרך. ועי' שם בדיונו של הרשב"א, ד"ה בלכתך, ומה שהביא בשם רב האי גאון. ועי' עוד בשיטה מקובצת שם שמצביע על מדרגת ביניים שבין העוסק במצוה לבין הטרוד במחשבה, והוא – מי שהולך לקיים מצוה, ועדיין אינו עוסק בה בפועל.

⁹ תלמיד רבנו יונה, על הרי"ף ב"ב ט ע"ב, וכן הובא בדברי המאירי. הכסף משנה (להלכות קריאת שמע ברמב"ם, ד, א) דן בשאלה אם החתן פטור גם בימים או רק בלילות, מכיון ש"ישראל קדושים אינם משמשים מיטותיהם ביום". משמע שגם טעם הטירדה מוגבל לזמן שבו יכול לקיים בפועל את המצוה ולא בכל עת.

¹⁰ זהו מקור הדעה בירושלמי שאינו יכול להחמיר על עצמו ולקיים המצוה, מפני שבזה הוא פוגע בכבודו של מת.

¹¹ ראב"ע כתב במצות לא תחמוד (שמות כ, יד) ש"רבים יתמהו איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו", הוא חולק בתוקף על הפירוש שהמצוה מתייחסת רק לפעולה מעשית של השגת החפץ הנחמד מאת בעליו. ומסביר כיצד ניתן לדרוש את השליטה של האדם על לבו ומחשבתו. וכך פירש גם במצות "לא תשנא את אחיך בלבבך".

המשפט הוא "ומכל מצוות האמורות בתורה". לדוגמה, המאירי מסביר שהיה מקום לפטור משאר המצוות ולחייב רק בקריאת שמע ותפילין כי אלו מצוות שאינן מצריכות התעסקות מיוחדת ואפשר לקיימן תוך כדי הטיפול במת.¹² כדי להסביר את הפטור הכללי ממצוות שניתן ל"מי שמתו מוטל לפניו" לא די בטעמו של רש"י, וצריך לפנות לטעמים אחרים.¹³ המלים "ומכל מצוות האמורות בתורה" אינן מצויות בכל כתבי היד של המשנה, בעית הגירסה משקפת את המחלוקת הבסיסית בשאלה אם אכן הפטור הוא פטור טרדה ייחודי או פטור כללי מן המצוות.¹⁴

ג. ימים שאתה עוסק בהם בחיים

בירושלמי מובאות שתי גישות עקרוניות לפטור את מי שמתו מוטל לפניו מן המצוות. רבי בון למד מדרשת הכתוב, שאין חיוב הזכרת יציאת מצרים בימים שאינך עוסק בהם בחיים. כפי הנראה למד בבנין אב לכל המצוות

אמר רבי בון: כתיב "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך", ימים שאת עוסק בהן בחיים ולא ימים שאת עוסק בהן במתים.

תני אם רצה להחמיר על עצמו אין שומעין לו, למה? מפני כבודו של מת או משום שאין לו מי שישא משואו?

מה נפוק מביניהן? היה לו מי שישא משואו: ואין תימר מפני כבודו של מת - אסור, ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משואו - הרי יש לו מי שישא משואו.

והתני: פטור מנטילת לולב? תיפתר בחול והתני פטור מתקיעת שופר? אית לך מימר בחול? לא ביום טוב. אמר רבי חנינא: מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין.

כיי דתנינן תמן: מחשיכין על התחום לפקח על עיסקי הכלה ועל עיסקי המת להביא לו ארון ותכריכין חלילים ומקוננות, כמי שהוא נושא משאו. ירושלמי ברכות ג א, ה ע"ד

רבי שמעון אומר: "כל ימי חיך" ימים שאת עוסק בהן עם החיים הרי מי שמתו מוטל לפניו פטור מן המצוות:

מדרש תנאים לדברים פרק טז פסוק ג

כולן. הפטור הזה אינו נובע מכבוד המת או מחובת הטיפול בו, ואף לא מטרתו של האבל שאינו יכול להתכוון לקיום המצוה. אפשר להסביר שפטור מתייחס למצב הנפשי של אדם אבל, שהוא מצב שאינו הולם עיסוק במצוות.¹⁵ ואפשר שהענין אינו נוגע כלל לנפש האדם אלא לעמדה עקרונית ביחס לחיוב ופטור ממצוות. כשם שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, ישראלים אינם מחויבים במצוות של כהנים, כך גם "מי שמתו מוטל לפניו" הוא במעמד אישי של פטור ממצוות, זאת, מפני שמושג המוות מנוגד לתורה ולמצוות, ככתוב: "במתים חפשי".¹⁶ כשם שהמגע עם המת מחולל טומאה ומונע מעיסוק בקודשים, כך הקשר האישי אל המת מחולל פטור מכלל המצוות.¹⁷

הגישה האחרת בירושלמי פוטרת את "מי שמתו מוטל לפניו" מפני שהוא טרוד במצוה, ואם יש מישהו אחר שיכול להתעסק במקומו במת, הוא יהיה חייב. לדעה הראשונה, אין מדובר בפטור מן המצוות אלא באיסור לעסוק במצוות בעת שמתו מוטל לפניו, ואילו לדעה האחרת אין איסור ואם יכול לקיים שתיהן, או שאחר יעסוק במת במקומו, הוא יכול להחמיר על עצמו ולקרא, ולפעמים גם יהיה חייב לקרא.¹⁸ יש לשים לב לכך שבניסוח צדדי הספק אם מותר להחמיר ולקרות כשמתו מוטל לפניו, הסיבה לאסור להחמיר היא "מפני כבודו של מת". זה אינו טעם זהה לטעמו של רבי בון,

¹² רשב"א ד"ה מי שמתו: "ולאו דווקא הני אלא פטור מכל מצוות האמורות בתורה, ... אלא רבותא נקט במתניתין ולומר שאפילו הני דמצי למעבדינהו ולמיקם קמיה, פטור". המאירי, בית הבחירה, יז ב: "ויראה שלא הוזכרו אלו (ק"ש ותפילין) אלא מצד שהיה עולה על הדעת לחייב בהם הואיל ואין בהם עסק ויכול לעשותם בעוד שהמת לפניו. ובה להשמיענו שפטור אף בהם הואיל וצריכות כונת הלב וכל שכן בשאר מצוות שיש להם עסק ויש לומר בהם העוסק במצוה פטור מן המצוה".

¹³ בכל מקרה חייבים לפרש שהמשנה לא הבחינה בדיוק בין הפטורים והטעמים, והפרטים מתבררים רק מתוך הברייתות וסוגיות הגמרא, כך שטעמו של רש"י מתייחס רק לחלק מדין המשנה. ועי' להלן בהערה 26 בשם הרשב"א.

¹⁴ לפירוט הנוסחאות עי' במשנה זרעים מהדורת התלמוד הישראלי השלם, עמ' כ"ה בחילופי הנוסחאות, ובהערה 5, לדיון בפרשנות הראשונים, בהתאם לשתי הנוסחאות. קיים כאן דיון מקיף של הפני-יהושע בשאלת הגירסה ובנובע ממנה למחלוקת הראשונים בדבר היקף הפטור וטעמו.

¹⁵ רעיון זה, של חוסר היכולת של האונן להתעסק במצוות, וההתנתקות שלו מן החיים, פותח בהרחבה על ידי הגרי"ד סולובייצ'יק בכמה מהספריו. עי' "דברי הגות והערכה", עמ' 138 - 139, עמ' 195 - 198.

¹⁶ תהלים פח ו, ועי' שבת ל ע"א ומקבילות. לשון בעל שו"ת משנה הלכות (ח"ג סימן ק): "אם נאמר הטעם לפטור הוא מכת הקרא כירושלמי א"כ מעיקרא לא ניתנו כלל שאר מצוות לקיים בשעה שעוסק במתו דהכין אמרה רחמנא למען תזכור וכו' ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים וא"כ בימים שמתו מוטל לפניו מעיקרא לא חלה שום מצוות התורה עליו ואין עליו שום חיוב המצוות באותו שעה".

¹⁷ ואכן, מדאורייתא אונן אסור באכילת קדשים, מדרשת "לא אכלתי באוני ממנו". ואפילו אחרי קבורת המת, כל אותו היום אסור, משמע שהאיסור הוא בשל הקירבה למת ולא בשל חובת ההתעסקות בו. עי' זבחים ק' ע"ב ובסמ"ג הלכות אבילות, רמ"ח, הובאו גם בבית יוסף ליוורה - דעה סימן שמ"א אות ג', ד"ה "מקום שנהגו שם שכתפים"

¹⁸ כמו במקרה ש"נמסר לכתפים", שאז טרה מעליו כל חובת התעסקות במת, ירושלמי מועד קטן, פ"ג ה"ה, פב ע"ב.

"ימים שאתה עוסק בהם במתים. ענין זה יבואר להלן בהרחבה בביאור סוגית הבבלי.¹⁹

ד. אפר תחת פאר

מלבד הפטור מקריאת שמע והפטור מכלל המצוות למי שמתו מוטל לפניו, קיים פטור מיוחד באבלות ממצות תפילין.²⁰

דבר זה נלמד מיחזקאל. הנביא נדרש למעשה סמלי, שלא להתאבל על מות אשתו. מן ההוראות שקיבל ניתן להבין מה היה עליו לעשות אילו היה נוהג אבלות, ואחת ההנחיות היתה להניח תפילין, משמע ששאר אבליים פטורים מן התפילין.²¹ הציווי לנביא אינו מזכיר במפורש תפילין אלא: "פארך חבוש עליך",²² רש"י הבין, שעצם הבחירה בכינוי "פארך" לתפילין

אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה, חוץ מן התפילין, שהרי נאמר בהם פאר, שנאמר: "פארך חבוש עליך".
ברכות יא ע"א

מכילה את הנימוק לפטור מכיון ש"אבל מתגולל בצערו בעפר – אין זה פאר".²³ "וכשמתפאר מראה בעצמו שאינו אבל".²⁴ ואין ראוי לאבל להתעטר בעטרה של פאר.²⁵

התנאים נחלקו בשיעורו ובאופיו של פטור האבל מתפילין:

המחלוקת בין רבי אליעזר ורבי יהושע כפולה, המחלוקת האחת היא אם הפטור הוא רק ביום הראשון או גם ביום השני, והמחלוקת השניה היא אם חייב לחלוץ תפילין כשבאו פנים חדשות גם בהמשך ימי השבעה. לדעת רבי אליעזר פטור התפילין קשור להתחדשות האבלות, גם ביום הראשון וגם בהופעת פנים חדשות יש ממד של

התחלה מחודשת של האבלות. ואילו לדעת רבי יהושע הפטור קשור לראשית האבלות, שהיא בימים הראשונים של השבעה. אין הסבר מדוע דווקא יומיים, לא פחות ולא יותר. היום ראשון הוא היום החמור של אבלות, יש אומרים שרק הוא מדאורייתא, ושלושה ימים הם שלשה הימים הראשונים שנחשבים ימי הבכי. צריך עיון, מנין לרבי יהושע יחידת זמן של יומיים בראשית האבלות ומה משמעותה.

עד כאן ראינו שלשה סוגי טעמים לפטור ממצוה בעת האבלות. טעם אחד, ייחודי לאבלות, שאין לעסוק במצוות בימים ש"אתה עוסק בהם במתים". טעם שני, כללי, ש"העוסק במצוה פטור מן המצוה". סוג שלישי של טעמים מתייחס רק למצוות יחידיות, כגון הפטור מקריאת שמע בגלל הטירדה המונעת מלכוון או הפטור מתפילין בגלל שאין ראוי לחבוש פאר בימי האבלות.²⁶

הטעמים השונים מחוללים סוגים שונים של פטור. הטעם של "עוסק במצוה" מתאים לכל המצוות שעלולות להפריע מלעסוק בענייני קבורת המת, אולם בזמן שהאבל אינו צריך לעסוק בעסקי הקבורה, או כאשר אחרים עוסקים בכך – אינו פטור.²⁷ הטעם של "ימים שאתה עוסק בחיים" יכול להתפרש בכמה אופנים. אפשר לומר שהוא פטור רק למי שמתו

מי שמתו מוטל לפניו כו' תני: ומן התפילין.
אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין, ביום השני הוא נותן תפילין, ואם באו פנים חדשות הוא חולצן כל שבעה דברי רבי אליעזר.
רבי יהושע אומר בראשונה ובשני אינו נותן תפילין, ביום השלישי הוא נותן תפילין ואם באו פנים חדשות אינו חולצן.
אם ביום השני אינו נותן תפילין צורכה מימר מי שמתו מוטל לפניו? אלא בגין דתנא דא תנא דא.
ירושלמי ברכות ג א, ה ע"ד

¹⁹ יש מחלוקת בין הקרן אורה לבין הכתב סופר, בדבר היחס שבין הספק בגמרא על הרשות להחמיר במצוות לבין דרשת רבי בון. הקרן-אורה (מועד קטן כג ע"ב) מפרש את הספק של הגמרא כספק בהבנת דרשת רבי בון, ואילו הכתב סופר (שו"ת, יורה-דעה סימן קפב) סבור שיש החילוק שבין הנלמד מן הדרשה לבין הספק שבגמרא.

²⁰ מפורש בדיני אבלות במסכת מועד קטן, טו א'.

²¹ יחזקאל, כד יז.

²² יונתן תרגם פארך – טוטפתך. טוטפת היא כינוי התפילין בתורה, ושם של תכשיט במשנה. (שבת נז ב), רד"ק פירש על פי פשוטו של מקרא, שזו מגבעת הראש.

²³ ד"ה אלמא, ברכות יא א. התוספות הבינו שרש"י מציע טעם אחר, נוסף על הפסוק. והתוספת נועדה להסביר מדוע הפטור הוא רק לתפילין ורק ליום הראשון. (ד"ה שנאמר, יא א). לדעת הרשב"א, רש"י מסביר את הטעם בעזרת הפסוק הנוסף אך אינו רואה בו מקור נוסף. (ד"ה ואביי, כתובות ו ב)

²⁴ תוספות בסוכה כה א, ד"ה שהרי.

²⁵ בירושלמי קיימת גם דעה שלמדים מפסוק זה איסור לבישת בגדים מגוהצים, ואף זה ענין של פאר. (מועד קטן ג' ה', פב ע"ד).

²⁶ הייבום לפרש שהמשנה נקטה לשון כללית ולא נכנסה לפירוט איזה פטור נוהג באיזו מידה. כזה מתרין הרשב"א מדוע לא צוין במשנה שהפטור מתפילין הוא לכל היום הראשון, ולא רק כשמתו מוטל לפניו. וכך יש לפטור גם את הקושי בדברי רש"י שהתייחס לטעם הטירדה שאינו מסביר מדוע פטור מכל המצוות, אלא רק מקריאת שמע.

²⁷ הראשונים נחלקו בשעור הפטור של העוסק במצוה, לדעת התוספות, הפטור חל רק בעת שאינו עוסק במצוה ואם העיסוק במצוה אחת אינו מפריע לקיים את האחרת, אינו פטור. לדעתו של הר"ן, הפטור כללי יותר, ובכל משך הזמן שבו עוסק במצוה אחת, פטור מן האחרת. עיי' בחידושי הר"ן על הרי"ף למסכת סוכה, יא א. המחלוקת אינה מקוטבת בקיצוניות כפי שנראה במבט ראשון, שכן גם הר"ן יודה לתוספות שאדם הלבוש בציצית אינו פטור מן המצוות, וגם תוספות יודו לר"ן שפטור את החופר קבר והמתעסק בקבורת המת מקריאת שמע ומצוות אחרות, גם ברגעים שהוא עומד לפרש מעמלו. יש מקום להוסיף ולברר עוד, מהן נקודות ההסכמה והמחלוקת בין הראשונים בסוגיה זו.

מוטל לפניו, או למי שמתעסק בקבורת המת, ואפשר שהוא פטור גמור לאונן ולאבל בתחילת האבלות, מפני כבודו של מת. הטעם של קשיי הכוונה בקריאת שמע דומה לפטור חתן, ופותר מקום למחלוקת אם מי שידע בעצמו שיוכל לכוון רשאי להחמיר על עצמו. הטעם של ה"אפר במקום פאר" אינו מתיר כלל להחמיר על עצמו כיון שזו דרישה מחייבת המוטלת על האבל. על האבל להמנע ממעשים של התפארות כשם שנאסרו עליו מעשים של שמחה.

ה. כבודו של מת

מלשון המשנה ניתן לדייק שהפטור ניתן רק למי ש"מתו מוטל לפניו". אלא שיש לכך שני מובנים אפשריים, מוטל לפניו ממש, או מוטל לפניו במובן של מוטל עליו לקברו ולהתאבל עליו. זו השאלה שבה דנה הגמרא בפתיחת הדיון בסוגיה. בגמרא מובאת ברייתא המתארת שלשה מצבים של מפגש עם המת. החמור מכל הוא מי שיושב לפניו אל המת, והוא אסור אפילו באכילה. שני לו, מי שנמצא ליד המת אך אינו מוטל לפניו ממש, בין אם הוא נמצא בבית אחר בין אם הוא נמצא מאחורי מחיצה או אפילו אם רק "מחזיר פניו" מותר לו לאכול, אך אסור באכילת בשר ושתיית יין, ברכה וזימון, ופטור מכל המצוות האמורות בתורה. הדרגה השלישית היא שבת, שבה מיסב ואוכל, בשר ויין, מברך ומזמן וחייב בכל מצוות האמורות בתורה.

ניתן להבין שהאיסור לאכול בפני המת נובע מכבודו של המת.²⁸ לגבי המחזיר פניו, קיימת מחלוקת.

רב פפא ורב נחלקו אם הפטור מן המצוות מתייחס רק למי שנמצא בפועל במחיצתו של המת או לכל מי שמוטל עליו לקברו. לדעת רב פפא, הפטור ניתן רק למי שנמצא בנוכחותו של המת, אף שהוא רשאי להסב פניו ולאכול עדיין הוא פטור מכל המצוות. לפי רב פפא, הפטור קשור לנוכחות הממשית של המת. אפשר לומר שסבר שגם אם מחזיר פניו עדיין הוא מצוי במחיצתו של מת ולכן חייב להמנע מכל דבר שיש בו פגיעה בכבוד המת. והוא כדן הפטור ממצוות בד' אמותיו של מת בבית הקברות המובא מיד בהמשך.²⁹

לדעתו של רב אשי, הפטור ניתן רק למי שמוטלת עליו ההתעסקות במת. גישה זו מתאימה לטעם של העוסק במצוה

פטור מן המצוה, אך יתכן שגם רב אשי מקבל גם את הטעם של רבי בון הירושלמי, אלא שהוא מפרש את המלים "ימים שאתה עוסק בהם במתים" לא במפגש הממשי עם המת, אלא בהתעסקות או באחריות לקבורתו, ולכן לדעתו גם מי שאינו נמצא ממש במחיצת המת פטור מן המצוות.

ההבדל בין הטעם של "לעג לרש" לבין הטעם של "ימים שאתה עוסק בהם בחיים", הוא בשאלה מהו הגורם לכך שהמפגש עם המת פטור מן המצוות, לפי הירושלמי, עצם העובדה שיש לאדם קשר אל המת והמיתה, פוטרת אותו מן המצוות, כשם שטומאה אוסרת גישה לקדשים. והרי זו הלכה של "בין אדם למקום". לפי הבבלי, הסיבה איננה המוות באופן כללי, אלא האדם המת שכביכול סובל או מתבזה מכך שאינו יכול עוד לקיים מצוות. הרי שזו הלכה של "בין אדם לחבירו".

הדיון השלישי בברייתא, מתיר אכילה ושתייה של בשר ויין, מחייב ברכה וזימון, וכל המצוות שבתורה, בשבת. תנא קמא ורשב"ג נחלקו, עלפי הסברו של רבי יוחנן, בשאלה אם מותר בשבת גם בתשמיש המיטה. מחלוקת זו נובעת מן השאלה, אם האבלות בטלה לגמרי בשבת, או שרק יש להמנע מהפגנת אבלות בפומבי. לדעה הראשונה מותר תשמיש המיטה, כי כוחה של מצוה עונג שבת וכבודה מבטל את האבלות מן היסוד. ואילו לדעה השנייה, יש מקום לאבלות בצנעא בשבת, כל עוד אין הוא פוגעת בגלוי בכבודה.

מוטל לפניו - אין, ושאינו מוטל לפניו - לא?
ורמיניה: מי שמתו מוטל לפניו - אוכל בבית אחר, ואם אין לו בית אחר - אוכל בבית חבירו, ואם אין לו בית חבירו - עושה מחיצה ואוכל, ואם אין לו דבר לעשות מחיצה, - מחזיר פניו ואוכל, ואינו מיסב ואוכל, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין, ואינו מברך ואינו מזמן, ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו, ופטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה; ובשבת - מיסב ואוכל בשר ושותה יין, ומברך ומזמן, ומברכין עליו ומזמנין עליו, וחייב בכל המצוות האמורות בתורה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מתוך שנתחייב באלו נתחייב בכלן.

ואמר רבי יוחנן: מאי בינייהו? תשמיש המטה איכא בינייהו.

קתני מיהת פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות האמורות בתורה! אמר רב פפא: תרגמא אמחזיר פניו ואוכל. רב אשי אמר: כיון שמוטל עליו לקברו - כמוטל לפניו דמי, שנאמר: "ויקם אברהם מעל פני מתו", ונאמר: ואקברה מתי מלפני - כל זמן שמוטל עליו לקברו כמוטל לפניו דמי. ברכות יז ב - יח א

²⁸ בהמשך הסוגיה נדון בהרחבה הנושא של הזלזול במת כאשר מקיימים מצוות בפניו.

²⁹ לשון הברייתא בברכות יח ע"א, והתניא: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזויעו וקורא, ואם עושה כן עובר משום "לועג לרש חרף עושהו". ועוד בגמרא: "אמר מר: מת תופס ארבע אמות לקריאת שמע".

מי שסובר שהטעם של הפטור בימות החול הוא מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, יסביר שהטעם של החיוב במצוות בשבת הוא מפני שבשבת הוא מנוע מלעסוק בקבורת המת, ולכן הוא פנוי לשאר המצוות.³⁰ אולם מי שמסביר שהטעם לפטור הוא כבוד המת, ו"ימים שאתה עוסק בהם בחיים", יסביר שכבוד השבת דוחה את כבוד המת, ושאי אפשר למפגש עם המוות לעקור את החיות והחיוניות של השבת. דוגמה להצגה אגדית של החשיבה הזאת מצויה בסוגית השאלתא: "מהו לכבות את הנר מפני החולה שישן".³¹ שם מוצגת ההתנגשות הזאת באמצעות התמונה של דוד המלך מת בשבת, ושלמה בנו שולח לבית המדרש שאלה, כיצד מתמודדים עם המתח שבין קדושת השבת לבין כבוד המת.

על פי הדיון בבבלי, שבת היא נקודת המבחן, בין כבודו של מת – שאינו נדחה לגמרי מפני השבת, לבין צרכיו של מת – הנדחים לחלוטין. אבל בירושלמי הועלתה גם האפשרות שצרכיו של מת נעשים בשבת וביום טוב – שכן מחשיכין על התחום להביא ארון ותכריכים. יש לדון, האם לפי הגישה הזאת בירושלמי, גם בשבת ויום טוב פטורים מן המצוות, מפני שיש בהן התעסקות של מצות המת, ולכן העוסק במצוה פטור מן המצוה, או שזהו פטור רק מקריאת שמע, מכיון שטרוד במחשבת המצוה ואינו יכול להתכוון. מכך שבירושלמי הביאו ראיות ממצות שופר ולולב, נראה שסברו שמדובר בפטור כללי ממצוות, ולא רק בטירדה המפריעה לקיום מצות קריאת שמע.

ו. דרגות הקירבה

הקטע הבא של הסוגיה מעלה את השאלה מהי מידת הקירבה למת, הפוטרת מן המצוות. מן הפיסקה הזאת עולה, שקיימים שלשה מעגלים של קרבה אל המת. המעגל הראשון הוא קירבה משפחתית של אבלות, מה שמוגדר במשנה כ"מתו". המעגל השני הוא חובה מעשית של טיפול במת המוטלת על אדם גם אם אינו קרובו של המת, כגון מי שאחראי על שמירתו. מובן שבכלל זה אפשר למנות את כל מי שעוסק בטיפול במת, ה"כתפים" בלשון הגמרא או ה"חברא קדישא" בלשון ימינו. המעגל השלישי הוא כל אדם שנמצא במחיצת המת וחיבב בכבודו.

המונח המסמל כל אחד מן המעגלים: "מי שמתו" – קרוב משפחה החייב באבלות, "משמר" – העוסקים בטיפול במת, "מהלך בבית הקברות" – מי שנמצא במחיצת המת, גם אם אינו קרובו או משמרו.

כל שלשת המעגלים פטורים ממצוות, הקרוב – מפני "ימים שאתה עוסק בהם בחיים" או מפני הטירדה, המשמר – מפני שהוא עוסק במצוה ופטור מן המצוה, והמהלך בבית הקברות, כדי שלא יבזה את כבוד המת, בבחינת "לועג לרש".

הפטור מותאם לטעם ולמידת הקירבה. הקרוב פטור כל עוד חלה עליו חובת האנינות או האבלות. המשמר פטור כל עוד הוא עוסק במצוה,³² והמהלך פטור רק כאשר הוא נמצא בד' אמותיו של המת.³³ שלשת הטעמים שהוזכרו בפתיחת השעור, והופיעו גם כמחלוקת, גם כטעמים מקבילים, מופיעים כאן כטעמים למקרים שונים, דרגות קירבה שונות, והיקף תחולה שונה.

מתו - אין, אבל משמרו - לא? והתניא: המשמר את המת אף על פי שאינו מתו - פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה. משמרו - אף על פי שאינו מתו, מתו - אף על פי שאינו משמרו. מתו ומשמרו אין? אבל מהלך בבית הקברות - לא, והתניא: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בדרעו וקורא, ואם עושה כן עובר משום "לועג לרש חרף עושהו!"
התם תוך ארבע [אמות] הוא דאסור, חוץ לארבע אמות חייב, דאמר מר: מת תופס ארבע אמות לקריאת שמע, הכא - חוץ לארבע אמות נמי פטור.
ברכות י"ח ע"א

³⁰ בירושלמי נתבאר מדוע יש הוה-אמינא שגם בשבת נחשב "מוטל לפניו" לענין ההתעסקות במת: מכיון שמותר להחשיך על התחום בשבת, להביא ציוד מיד בצאת השבת לצרכי המת מחוץ לתחום. ועי' בתוספות הרא"ש י"ז ע"ב ד"ה ואין מברך, דיונו בפירוש הירושלמי ומסקנותיו להלכה.

³¹ שבת ל' ע"א

³² בשורות הבאות בגמרא מפורש שאם היו שניים משמרים, הם מתחלפים ביניהם, אחד שומר והאחר קורא לסירוגין.

³³ יש בו גם דין מיוחד שהוא חייב להצניע מצוות שמקיימן – ולכן צריך להצניע את הציציות בבית הקברות, כאמור בהמשך הסוגיה.

ז. אגדות ידיעות המתים

קיימות שתי אפשרויות להסביר את החובה לכבד את המת ולהמנע מקיום מצוות במחיצתו. ההסבר האחד, ה"רציולני", מכון לחיים ולא למתים. יש בקיום מצוות לצד המת חוסר רגישות לענין המוות, ומידה של התנשאות כלפי המת חסר האונים. המת עצמו אינו חש בכך, אולם הדבר פוגע ברגישות של האדם. בדומה לעמדה הגורסת שמצוות "צער בעלי חיים", אין נובעות מרחמים על בעלי החיים, אלא מן הצורך לפתח רגישות באדם לצער הזולת.³⁴ גישה אחרת, "מיסטית" גורסת שכבוד המת משמעותי גם כלפי המתים. סוגית האגדה העוקבת לסוגית ההלכה בפרקנו, נפתחת בדיון בין רבי חייא ורבי יונתן בשאלת פרשנות הפסוק "המתים אינם יודעים מאומה".³⁵ רבי יונתן נוקט בגישה שדברי הפסוק הם כפשוטם, ולאן אין טעם להסתיר את הציצית מפני המתים כאשר הולכים בבית הקברות. רבי חייא חולק עליו מכל וכל. בעקבות הפתיחה הזאת הובאה בגמרא סדרת סיפורים המאששת את דעת רבי חייא, שהמתים יודעים היטב על הנעשה בעולם החיים. ההרחבה היתירה של סוגית אגדה זו נועדה להבהיר את חשיבות הערך של כבוד המת כגורם משמעותי בהלכות "מי שמתו מוטל לפניו". בעוד שרבי בון בירושלמי הדגיש יותר את ממד ערך החיים כגורם מחייב במצוות, ואת המוות כגורם מנוגד לכך, בהיותו העדר וחסרון חיות הסותרת את משמעות קיום המצוות מן היסוד. נמצא, שהירושלמי העמיד את החיות והחינויות של האדם מקיים המצוות כגורם מרכזי בעילת הפטור מקיום מצוות בעת שמתו מוטל לפניו. לעומת זאת הבבלי, נוטה יותר להצביע על המרכזיות של כבוד המת כשיקול בפטור מן המצוות למי שמתו מוטל לפניו. יש רגליים לסברה, שההבדל בין התלמודים בענין זה משקף את ההבדל בין תורת ארץ ישראל הדבקה יותר בחיים, לבין תורת הגלות בבבל, בבחינת "במחשכים הושיבני כמתי עולם", שמקושרת יותר עם עולם המוות.³⁶

רבי חייא ורבי יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות, הוה קשדיא תכלתא דרבי יונתן. אמר ליה רבי חייא: דלייה, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו. אמר ליה: ומי ידעי כולי האי? והא כתיב: "והמתים אינם יודעים מאומה!" אמר ליה: אם קרית - לא שנית, אם שנית - לא שלשת, אם שלשת - לא פירושו לך... ברכות יח ע"א

האגדות בגמרא המספרות על המתרחש בעולם המתים ועל הקשרים שבין עולם החיים והמתים, התפרשו על ידי חלק מהמפרשים כסיפורים עובדתיים, ועל ידי אחרים כדברי חלומות או משלים.³⁷ המסקנה העולה מן הסיפורים היא שהמתים קיימים בעולמם של החיים, וקיימת אינטראקציה בין העולמות. זו הסיבה שבגללה על החיים להזהר בכבודם של המתים, להמנע מללעוג להם. כך בסוגייתנו, וכמובן מעבר לכך: חיוב בכבודם, איסור לפגוע בהם בדיבור או במעשה, הזכרת נשמות ותפילה למענם. המתים אינם מסולקים מן העולם, מן הזכרון ומן התודעה של החיים. הם קיימים, ואם מאפשרים להם ונותנים להם מקום – הם גם מעורבים בחיינו. ההורים ממשיכים לצפות במעשיהם של בניהם והבנים מתחשבים בשיקול דעתם. כאשר דמות דיוקנו של יעקב נראתה ליוסף במצרים, וסייעה לו להתמודד עם האתגרים שנצבו בפניו בבית פוטיפר, יוסף לא ידע אם אביו חי עדיין, אחרי כל השנים שלא התראו. אך לא היתה שום משמעות לשאלה אם האב חי או מת ליכולת שלו להשפיע על התנהגות בנו. הגרי"ד

בני רבי חייא נפוק לקרייתא, אייקר להו תלמודייהו, הוו קא מצערי לאדכוריה. אמר לו חד לחבריה: ידע אבון בהאי צערא? אמר לו אידך: מנא ידע? והא כתיב: "יכבדו בניו ולא ידע!" אמר ליה אידך: ולא ידע? והא כתיב: "אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל", ואמר רבי יצחק: קשה רמה למת כמחט בבשר החי. אמרי: בצערא דיידהו - ידעי, בצערא דאחרינא - לא ידעי. ולא? והתניא: מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ראש השנה בשני בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות. ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו... אמרה לה: חברתי, הניחיני, דברים שביני לביןך כבר נשמעו בין החיים. אלמא ידעי! - דילמא איניש אחרינא שכיב ואזיל ואמר להו.

הלאודי ררלי מחרת ררררית דת ית שאוד ר

³⁴ ברכות ל"ג ב': "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך". פירוש רמב"ן על התורה במצות שילוח הקן, דברים כב ו' ומחלוקתו על דעת הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג, מ).
³⁵ קהלת ט' ה'

³⁶ עצם הענין הנדון באגדה, מה המשמעות של המושג "ידיעת המתים", מצריך דיון מקיף בכלים של פרשנות האגדה, שלא כאן מקומו.

³⁷ המהרש"א פירש את המעשה בחסיד שהלך ולן בבית הקברות, כעובדה ממשית, אך כל מה ששמע שם מן הרוחות – הסביר כחלום. הצ"ח מסביר שההליכה לבית הקברות עצמה אינה אלא משל, לעזיבת עולם הרוח והלימוד והתעניינותו בדברי העולם הזה, בשאלות של פרנסה. ובודאי כל המשך הסיפור, מתאר מה שראה בחלום.

סולובייצ'יק מתאר בחיות מופלאה את הדיון המתנהל בשעורו של אביו עם הרמב"ם וחבריו, ואת הנוכחות החיה של גדולי הדורות מימי התנאים והאמוראים ועד אחרוני האחרונים כאשר הוא לומד ומלמד גמרא. מובן, שאסור לאדם לשקוע בתוך הויה של מוות, ואסור לבלבל בין שני העולמות. בתרבויות שונות אפשר למצוא את הקטבים השונים של ההתייחסות אל המתים והמוות. החל מתרבויות שבונות סביב המתים עולם חומרי שלם, כדוגמת הפירמידות המצריות או שריפת האלמנות בהודו עם בעליהן הנפטרים. ועד הקוטב של הדחיקת המוות והעלמתו בחלק מן התפיסות הפסיכולוגיות, הבתר פרוידיאניות. חז"ל, בהלכה ובאגדה, מציבים גבולות ופרופורציות לעיסוק במתים ובמוות. מעודדים את שימור זכרון המתים ותודעת המוות כחלק בלתי נפרד מן החיים, מבלי לשקוע בו יתר על המידה, אך בלי להתעלם מהיותו חלק בלתי נפרד מחיינו.